

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(1)

उपमा लङ्कारः

लक्षणम् - उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीशुक्लसानी द्वयोः ।
उदाहरणम् - हंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते ॥

ഉപമാ യത്ര സാദൃശ്യലക്ഷ്മീശുക്ലസാനി ദ്വയോഃ ।
ഹംസീവ കൃഷ്ണ തേ കീർത്തിഃ സ്വർഗ്ഗംഗാമവഗാഹതേ ॥

ഇവിടെയാണോ രണ്ടു വസ്തുക്കൾ (ഉപമാ - ഉപമേയങ്ങൾ) തമ്മിലുള്ള സാദൃശ്യലക്ഷ്മി - സാദൃശ്യം എന്ന സമ്പന്ന ഭാവോദിക്കുന്നത് അവിടെ ഉപമാലങ്കാരമാകുന്നു എന്ന് ലക്ഷണം.

കുറേയോ കൃഷ്ണ! തിരണ്ടുവൃടെ കീർത്തി അരയനപ്പിടയ ഭാഗല ആകാശമഗമയിൽ നിന്നിറങ്ങിക്കൊന്നു എന്ന് ഉദാഹരണം.

ഇവിടെ കൃഷ്ണന്റെ കീർത്തി അരയനപ്പിടയ ഭാഗല ആകാശമഗമയിൽ നിന്നിറങ്ങിക്കൊന്നു എന്ന് സാദൃശ്യലക്ഷ്മി സ്പഷ്ടമായി പ്രകാശിക്കുന്നതിനാൽ ഉപമാലങ്കാരം.

ഉപമാലങ്കാരത്തിൽ നാലു രചനകളുണ്ട്.

1. ഉപമാനം (കേരവസ്തുവിനോടാണോ ഉപദിക്കുന്നത്)
2. ഉപമേയം (വർണ്ണിക്കലോടുന്ന വസ്തു)
3. ഉപമാവാചകം (സാദൃശ്യത്തെ സൂചിപ്പിക്കുവാൻ ഉപയോഗിക്കുന്ന ഇവ എന്ന രണ്ടു ഭാഗലുമാണ്)
4. സാധാരണാധർമ്മം (സാദൃശ്യത്തിനു കാരണമായിരിക്കുന്ന രണ്ടു വസ്തുക്കൾക്കും പൊതുവായിട്ടുള്ള ധർമ്മം)

ഭേദം പറഞ്ഞ 4 രചനകളും ഉദാഹരണത്തിൽ അഥവാ കാവ്യത്തിൽ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുണ്ടെങ്കിൽ അവിടെ അലങ്കാരം ഉള്ളോരുപമയാധിരിക്കും.

"ഹംസീവ കൃഷ്ണ തേ കീർത്തിഃ സ്വർഗ്ഗംഗാമവഗാഹതേ" എന്ന ഉദാഹരണത്തിൽ

Scanned with CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

നടീഭംഗമിത്യുപമാപ്യം കർപ്പൂരണിദ്യഭക്തോ
കാന്തം സുരവധുരണിദ്യഭക്തോ
ലിഖിതം ഭക്തോ തന്ത ലാഭോഭോ വധു നദിഭംഗം
നദിഭംഗംകാകവദ്യീലാവിഭക്തീതസാഭംഗം.

English Notes:

Definition:-

Example:-

उपमा यत्र सादृश्यमस्तीति तदा उच्यते ।

इंसीव कृष्ण ते कीर्तिः स्वर्गाङ्गामवगाहते ॥

That is Upamā (simile) where a
wealth of similarity between two objects is clearly
expressed. i.e. A comparison of two similar objects
is known as upamā.

Example:- Oh Krishna, your fame bathes in the
heavenly oranges like a female swan.

Here an attractive similarity is expressed
between fame and the she-swan and hence
Upamālakāra.

There are four elements in Upamālakāra

1. Upamāna → The standard of comparison
2. Upamēya → The object described in the context.
3. Sādharanadharmā → Common attribute of Upamāna
and Upamēya.
4. Upamāvachaka → The word used for similarity
like.

Where all the four ^{ഭവ} elements are expressed,
there the figure is called pūrṇopamā. In the
given example ^{കീर्ति} fame is upamēyam.
^{इंसी} she-swan is upamāna
^{स्वर्गाङ्गामवगाहते} bathing in the heavenly oranges
is the sādharanadharmā. and ^{इंसी} like
is upamāvachaka. Thus this is an example for

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

Pūrṇōpama because all the four elements are expressed:

By the omission of one, two or three of the four elements constituting upama - उपमान, उपमेय, साधारणधर्म and उपमावाचकशब्द - The upama called लुप्तोपमा.

Luptōpama is divided into eight types:-

1. By the omission of Vācaka → वाचकलुप्ता
2. By the omission of Sādhāranadharmā → धर्मलुप्ता
3. By the omission of both dharmā & Vācaka → धर्मवाचकलुप्ता
4. By the omission of both Vācaka & upamēya → वाचकोपमेयलुप्ता
5. By the omission of Upamāna → उपमानलुप्ता
6. By the omission of Upamavācaka and upamāna → वाचकोपमानलुप्ता
7. By the omission of both Sādhāranadharmā & upamāna → धर्मोपमानलुप्ता
8. By the omission of Sādhāranadharmā, upamāna, and upamavācaka → धर्मोपमानवाचकलुप्ता.

Example:-

तद्विद्वोरीन्दुतुल्याश्च कर्पूरवती वृंशोर्मम ।
कीलत्वा स्मरवदूषणी वृष्टा तन्वी रदो मया ॥
यत्तया मेलनं तत्र लोभो मे यच्च तद्व्रतेः ।
तद्विद्वत्काकवालीयमवितर्कितसम्भवम् ॥

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

उपमालङ्कारः
उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीरुक्तसति द्वयोः ।
हंसीव कृष्ण तै कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते ॥

उपमा यत्र सादृश्यलक्ष्मीः उक्तसति द्वयोः ।
हंसी इव कृष्ण तै कीर्तिः स्वर्गङ्गाम अवगाहते ॥

यत्र - यस्मिन् काव्ये, द्वयोः - वस्तुनोः (उपमान -
उपमेययोः) सादृश्यलक्ष्मीः - सादृश्यस्य लक्ष्मीः (संपत्)
उक्तसति - उक्ततया भानि, तत्र उपमालङ्कार इति लक्षणम् ।
यस्मिन् काव्ये उपमान-उपमेययोः सादृश्य लक्ष्मी-
कल्पेन वर्तमान सादृश्यं - तस्य लक्ष्मीः - सादृश्यलक्ष्मीः
व्यङ्ग्यमर्थादां विना स्पष्टं प्रकाशते, तत्र उपमालङ्कारः ।

हंसी इव कृष्ण तै कीर्तिः स्वर्गङ्गामवगाहते हंसी इव
स्वर्गङ्गामवगाहते इत्युदाहरणम् ।

उपमायाः चत्वारः अवयवाः सन्ति ।

- (1) उपमानम् → आधीकगुणत्वेन प्रासिद्धम् ।
- (2) उपमेयम् → प्रकृते वर्ण्यमानम् ।
- (3) साधारणधर्मः → उपमान-उपमेययोः अन्तर्गत सामान्यधर्मत्वम् ।
- (4) उपमावाचकः → सादृश्यवाचकाः शब्दाः ।

सादृश्यम् → तद्विन्नत्वे सति तद्वत्तुभूयोद्यमत्वम् ॥

उपमा द्विविधा - पूर्णा, लुप्ता च । यत्र
चतुर्णामपि उपमावचवानां उपादानं तत्र पूर्णोपमा ।
अत्र लुप्तोदाहरणे हंसी-उपमानम्, कृष्णस्य कीर्तिः -
उपमेयम्, स्वर्गङ्गावगाहनं - साधारणधर्मः,

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

अवशब्दः - उपमावाचक द्वौ चतुर्णामपि अङ्गानां
पूर्णापमा ।

लुप्तोपमा

"वर्णोपमानधर्माणामुपमावाचकस्य च ।
एकद्वित्यनुपादानानुपूर्णा लुप्तोपमावद्वदा ॥"

उपमेय - उपमान - साधारणधर्म - उपमावाचकानां
चतुर्णां मध्ये एकस्य, द्वयोः, त्रयाणां वा अनुपादानम्
(अप्रयोगान्) लुप्तोपमा । लुप्तोपमा अवस्थाः ।

१. वाचकमात्रलोपान् → वाचकलुप्ता ।
२. धर्ममात्रलोपान् → धर्मलुप्ता ।
३. धर्मवाचकयोः लोपान् → धर्मवाचकलुप्ता ।
४. वाचकोपमेययोः लोपान् → वाचकोपमेयलुप्ता ।
५. उपमानमात्रलोपान् → उपमानलुप्ता ।
६. वाचकोपमानयोः लोपान् → वाचकोपमानलुप्ता ।
७. धर्मोपमानयोः लोपान् → धर्मोपमानलुप्ता ।
८. धर्मोपमानवाचकानां लोपान् → धर्मोपमानवाचकलुप्ता ।

उदाहरणम् -

तडिकुरीशुनुन्ध्याश्वा कपूरशनी बुधोर्मम ।
कोन्त्याः स्मश्वधूयन्ती बुधा तन्वी एहो मया ॥
युक्तयो मेलने तत्र लोको मे यच्च तत्रतः ।
तेदतत्काक तालीयमवितर्कित सम्भवम् ॥

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(II)

उल्लेखान्तुः १२ः

प्रथमः उल्लेखः

बहुभिर्बहुधा उल्लेखात् एकस्योल्लेख इव्यने ।
स्त्रीभिः कामोऽर्ण्यभिः स्वर्गुः कालः शत्रुभिर्भेदि सः ।

बहुभिः बहुधा उल्लेखान् एकस्य उल्लेखः
इव्यने । स्त्रीभिः कामः आर्ण्यभिः स्वर्गुः कालः
शत्रुभिः भेदि सः ।

एकस्य बहुभिः बहुधा उल्लेखान् उल्लेखः
इव्यने इति लक्षणम् । सः (शजा) स्त्रीभिः कामः,
आर्ण्यभिः स्वर्गुः, शत्रुभिः कालः भेदि इति
उदाहरणम् ।

नानाधर्मयोगिनः एकस्य अनेकैः
अनेकधा उल्लेखनरूपः प्रथमः उल्लेखः । सः शजा-
शौण्डर्य - औदार्य - पराक्रमशाली (शजा) स्त्रीभिः
कामः भेदि, आर्ण्यभिः स्वर्गुः - कल्पवृक्षः भेदि,
शत्रुभिः कालः भेदि इति उदाहरणम् । अत्र
नानाधर्मयोगिनः एकस्य शत्रुः बहुभिः (स्त्रीभिः,
आर्ण्यभिः, शत्रुभिः) बहुधा (कामः, स्वर्गुः, कालः)
उल्लेखान् प्रथमः उल्लेखः ।

द्वितीयः उल्लेखः

एकेन बहुधा उल्लेखोप्यसौ विषयभेदतः ।
उत्सुर्वचश्चर्जुनोऽयं कीर्ता भीष्मः शशशने ॥

एकेन बहुधा उल्लेखे अपि असौ विषयभेदतः
उत्सुः वचसि अर्जुनः अयं कीर्ता भीष्मः शशशने ।

एकस्य विषयस्य एकेनेव उदाहरणम्

Scanned with
CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

where a single object is conceived in different ways by different persons the Alankara is *ullekha*. He (the king) was seen as the god of love by ladies, as the Kalpaka tree by the supplicants and as the god of death by the enemies is the example. Here the same person (the king), is conceived as Kamadeva by ladies, because of his beauty, as Kalpaka tree by the needy people because of his generosity and as the god of death by the enemies because of his valourness.

द्वितीयः उल्लेखः ।

एकेन बहुधा लोकेषु व्यस्य विषयभेदेन ।
उत्कर्षचर्येणुनाऽपि कीर्तिं शीघ्रः शरासने ॥

When an object is conceived in different ways by the same person with reference to different features it is another way of *ullekha*. This king is Britaspathi in speech, Arjuna in same and Bhishma in archery is the example. Here the king is conceived as Arjuna, Arjuna and Bhishma by the same person in respect of speech, same and archery.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

classmate

Date _____

Page _____

(IV) दीपकालङ्कारः

वृद्धान्ते वृष्यावर्ष्यानां धर्मव्यं दीपकं बुधाः ।
मेदेन भाति कलमः प्रतापेन मदीपतिः ॥

वृष्यावर्ष्यानां धर्मव्यं दीपकं इति बुधाः वृद्धान्ते ।
वृष्यावर्ष्यान्वित्कथमः, दीपकम् । कलमः मेदेन
भाति, मदीपतिः प्रतापेन भाति इत्युदाहरणम् ।
अत्र वृष्यस्य शत्रुः, अवर्ष्यस्य कलमस्य च
मानरूपेकक्रियान्वया वृर्षितः इति लक्षणासम्बन्धः ।
व्यन्या उदहप्रकाशानव्यं प्रकीर्षितो दीपः शत्र्यामपि
प्रकाशयति इति दीपसादृश्यात् दीपकं इति
अन्वयसंज्ञा ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(IV) കീഴകാനകുര:

നമോസ്തു വക്ത്രീ വർധാവർധിണി ധർമ്മം കീഴകം ഭൂമിഃ |
 ദക്ഷിണേന്ദ്രം മിഥുനം മിതി കർമ്മം പ്രതാപേന മഹിപതിഃ ||

[പദത്തിൽ വർണ്ണാവർണ്ണാനാം ധർമ്മമകൃതം ദീപകാന്ത്യധഃ
 മദേന ഭാതി കർമ്മഃ പ്രതാപേന മഹിപതിഃ]

വർണ്ണാവർണ്ണങ്ങളുടെ ധർമ്മമകൃതത്തെ ദീപകാലങ്കാരം
 എന്നാണ് പറയുന്നത്. പ്രസ്തുതവും അപ്രസ്തുതവുമായ
 വസ്തുക്കളുടെ ധർമ്മത്തെ ഒരോ ദിശകൊണ്ട് അഥവാ
 ദൂരവാക്യത്തിൽ വിവരിക്കുമ്പോൾ അവിടെ ദീപകാ-
 ലങ്കാരമായിരിക്കും. ആനക്കുട്ടി മദിം കൊണ്ട്
 ഭോഭിക്കുന്നു. രാജാവ് പ്രതാപം കൊണ്ടാൽ
 ഉദാഹരണം. ഇവിടെ ആനക്കുട്ടി മദിംകൊണ്ടു
 ഭോഭിക്കുന്നു, രാജാവ് പ്രതാപം കൊണ്ടാൽ ഭോഭിക്കുന്നു
 എന്നീ പ്രസ്തുത പ്രസ്തുതങ്ങളുടെ ധർമ്മം അഥവാ
 ഭോഭിക്കുന്നു എന്നത് 'ഭാതി' എന്ന രൂപത്തിലേക്ക്
 അന്വയിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ദീപകാലങ്കാരം.
 അതായത് ആനക്കുട്ടിയുടെയും രാജാവിന്റെയും
 ധർമ്മം - ഭാതി - ഭോഭിക്കുന്നു എന്നതാണ് ധർമ്മമകൃ-
 തായി പറയുന്നത്. എങ്കിലും അതോ പുറത്തേക്ക്
 പ്രകാശിപ്പിക്കുവാൻ കഴിയുന്ന കൊളുത്തിപ്പിച്ചുവിട്ടുകൂടാ
 (ദീപം) വഴിയെക്കൂടി പ്രകാശിപ്പിക്കുന്നത്
 അപ്രകാരം ദീപം പ്രകാശിപ്പിക്കാൻ ദീപകം.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(IV) दीपकालङ्कारः

Definition-

Example:-

वदन्ती वपुया वपुयानां समीक्यं दीपकं बुद्ध्याः ।
मद्वेगं भाति कर्मणः प्रतापेन मदीपानि ॥

where a common attribute is predicated with the relevant and non-relevant objects, the figure is 'Deepakam'. Deepaka is so called because the lamp lit for the house lights the street as well. In the same way, the common attribute predicated with reference to the relevant object applies to the non-relevant also -

दीपसादृश्यत्वात् दीपकत्वात् । The young elephant

shines with wit, the king (shines) with valor is the example. Here - 'Bhava' (भाति) - shining is the common attribute predicated with reference to the ^{वपु} king, but it also applies to the ^{वपु} the young elephant, similarity suggested here.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(III)

उत्प्रेक्षा लङ्कारः

संभावना स्यादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलोत्प्रेक्षा ।
उक्तानुक्तास्यकोट्यात् सिद्धाऽसिद्धास्यदे परे ॥

संभावना उत्प्रेक्षा स्यात् । निश्चयभिन्नं संकटभिन्नं
च नान संभावना । अन्यधर्मसम्बन्धेन निमित्तेन
अन्वयसम्बन्धादान्वयसंभावना उत्प्रेक्षा । उत्प्रेक्षा त्रिविधा -

- (1) वस्तुत्प्रेक्षा (स्वभावोत्प्रेक्षा) → वस्तुनः कश्चित् वस्तुत्प्रेक्षा
दादान्वयसंभावना वस्तुत्प्रेक्षा ।
- (2) हेतुत्प्रेक्षा → अहेतुः हेतुत्प्रेक्षा संभावना हेतुत्प्रेक्षा ।
- (3) फलोत्प्रेक्षा → अफलोत्प्रेक्षा फलोत्प्रेक्षा संभावना फलोत्प्रेक्षा ।

अत्र त्रिविधायामुत्प्रेक्षायां आद्या वस्तुत्प्रेक्षा
उक्तास्यको उक्ताविषया, अनुक्तास्यको अनुक्ताविषया इति
द्विविधा । परे हेतुफलोत्प्रेक्षे सिद्धविषया, असिद्धविषया
यानि प्रत्येकं द्विविधा । तन्ना च षड्विधा उत्प्रेक्षा ।

- (1) उक्ताविषया वस्तुत्प्रेक्षा ।
- (2) अनुक्ताविषया वस्तुत्प्रेक्षा ।
- (3) सिद्धविषया हेतुत्प्रेक्षा ।
- (4) असिद्धविषया हेतुत्प्रेक्षा ।
- (5) सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ।
- (6) असिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

1)

उक्तविषया वस्तुप्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

"धूमस्तोमं तमः शङ्कुं कौकीविशदशुष्मणाम् ।"

अहं तमः कौकीनां (चक्रवाकाङ्गुलीनां)
विशदशुष्मणाम् (विशदाङ्गुलीनां) धूमस्तोमं (धूमपटलम्)
इति शङ्कुं इति उदाहरणम् । अत्र राज्ञो प्रवर्धमानं
अन्धकारात्मकं वस्तु, कौकीविशदाङ्गुलीनां धूमपटलत्वेन
वस्तुत्वात्मना उत्प्रेक्ष्यते । तमः धूमस्तोमं शङ्कुं इति
तमसः विषयस्य उक्तत्वात् उक्तविषया वस्तुप्रेक्षा
शङ्कुं, गन्धः, शक्तिः, ध्रुवम्, नूनम् इत्यादयः शब्दाः
उत्प्रेक्षाव्यतकाः ।

2)

अनुक्तविषया वस्तुप्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

"निम्पतीव तमोऽङ्गुलिं वर्षतीवाञ्जनं नभः" ।

तमः (अन्धकारः) अङ्गुलिं निम्पती इव - अङ्गुलिं
लेपनं करोतीव इत्येकमुदाहरणम् । नभः - आकाशः -
अञ्जनं वर्षतीव इत्यपरमुदाहरणम् । उभयत्रापि
तमसः व्यापनं विषयः स च नोक्तः । तमोव्यापनस्य
शकृत्त्ववस्तुत्वात्कर्मणोः नीकरणेन निमित्तेन तमः
कलकलेपनतादात्म्यं, नभः कलकाञ्जनवर्षणतादात्म्यं
च उत्प्रेक्ष्यते इति अनुक्तविषया वस्तुप्रेक्षा ।

3)

शिवविषया हेतुप्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

"शक्तो नवाङ्गी सृष्टुको भुवि विक्रमणाद् ध्रुवम्" ।

तव सृष्टुको अङ्गी (चरणां) भुवि विक्रमणात्
(सञ्चारात्) हेतोः शक्तो (लोहितो) ध्रुवम् ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

अत्र भुवि विक्रयणं पादयोः श्वेतत्वस्य हेतुत्वेन
उत्प्रेक्षते । पादयोः श्वेतत्वस्य श्वेतः सिद्धत्वात्
विक्रयणं न हेतुः, नृणां च तस्य हेतुत्वश्रमावनात्
हेतुत्वेना । अत्र विक्रयणं विषयः, स च सिद्धः
तास्मिन् हेतुत्वं हेतुतादात्म्ये उत्प्रेक्षते इति
सिद्धविषया हेतुत्वेना ।

(4) आसिद्धविषया हेतुत्वेनाः उदाहरणम् ।

त्वन्मुखामेच्छथा नूनं पद्वैराज्येन शाशी ॥

शाशी (चन्द्रः) तव मुखस्य सांख्यलिप्सया ।
पद्वैः सह वैराज्येन इत्यत्र चन्द्रपद्वैयाः
विराद्ये श्वभाविकेऽपि तन्वीमुखकान्तितामेच्छा
हेतुत्वेन उत्प्रेक्षते । चन्द्रस्य कान्तिमुखकान्ति-
लिप्सयाः अप्रसिद्धत्वात् (असत्त्वात्) आसिद्ध-
विषया हेतुत्वेना ।

(5) सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

मध्यः किं कुचयोर्धृत्यै वदुः कनककाममिः ॥

हे कान्ते, तव मध्यः कुचयोर्धृत्यै (धारणाय)
कनककाममिः वदुः किम् ? अत्र कनककामवन्धत्वेन
अध्यवसितस्य वलितत्रयवहनस्य कुचधारणाव्यवस्य
उत्प्रेक्षते । मध्यः श्वभाव कुचो धरति, न तु
कनककामवन्धत्वेन अध्यवसित वलितत्रयवहनवत्कान्त
तया च कुचधारणं, कनककामवन्धस्य फलत्वेन
उत्प्रेक्षितमिति फलोत्प्रेक्षा । कुचधारणस्य
सिद्धत्वाच्च सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(6) आशिद्धिविषयफलोत्पत्त्याः उदाहरणम् ॥

"प्राथोऽब्जं त्वत्पदेनैक्यं प्राणुं तोये तपस्यात्" ।

अत्र पक्षस्य जले अवस्थानं तपस्त्वेनाद्यवस्थ
तत्पसः फलमुत्पद्यते । इति काले, प्राथः अब्जं
तव पदेन (पादेन) प्रैक्यं प्राणुं तोये तपस्यात् इति
उदाहरणम् । अत्र पक्षस्य जले अवस्थानं स्वाभाविकम् ।
किन्तु तत् तपस्त्वेन अद्यवसितं कामिनीपदसायुज्य-
प्राप्त्यर्थमिति पदसायुज्यप्राप्तेः उदवासतपःफलत्वम्
उत्पद्यते । कामिनीचरणसायुज्यप्राप्तेश्च आशिद्धत्वेन
आशिद्धविषय फलोत्पत्त्या ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

1. വസ്തുതന്ത്രേകം (വസ്തുതം അന്ത്രേകം)

ഒരു വസ്തുവിനെ രണ്ടാമത് വസ്തുവിന്
സമാനമായിത്തീർന്നുകൊണ്ട് അത് വസ്തുവായി ചിത്രീകരി-
ക്കുകയോ അതിനെക്കൂടാതെ അത്യാർത്ഥ ഭാവിയുടെ
കാരണമാകുന്ന വസ്തുതന്ത്രേകം ആയിരിക്കും.
വിശേഷം അവിടെ പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ളതുകൊണ്ട്
അവിടെ ഉപയോഗിച്ച വസ്തുതന്ത്രേകവും, വിശേഷം
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ളതിൽ അർത്ഥസമാനമായ വസ്തുത-
ന്ത്രേകവും ആയിരിക്കും.

1. (A) അനവധി വസ്തുതന്ത്രേകം = അനവധി

ഉപയോഗിച്ച വസ്തുതന്ത്രേകം ഉപയോഗം.

"സ്മരണീം തമഃ ഷാക്തം തീർത്ഥവിരടഭ്യമപി"

(പുരമപിതാമഹം തമഃ ശക്തം തീർത്ഥവിരടഭ്യമപി)

പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള വിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും
ഉപയോഗിച്ചു. ഇതിൽ അർത്ഥസമാനമാകുന്ന
അവിടെ അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള തീർത്ഥവിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും
ഉപയോഗിച്ചു. ഇതിൽ അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി
അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി ഉപയോഗിച്ചു.
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള വിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും ഉപയോഗിച്ചു.
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള തീർത്ഥവിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും
ഉപയോഗിച്ചു. ഇതിൽ അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി
അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി ഉപയോഗിച്ചു.
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള വിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും ഉപയോഗിച്ചു.
പ്രതിപാദിച്ചിട്ടുള്ള തീർത്ഥവിരടഭ്യമപിയിൽനിന്നും
ഉപയോഗിച്ചു. ഇതിൽ അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി
അർത്ഥസമാനമാകുന്ന അനവധി ഉപയോഗിച്ചു.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

classmate
Date _____
Page _____

2. ഉക്തപ്രകാ (ഭേദതത്വപ്രകാശ)

യഥാർത്ഥ കാരണമല്ലാത്ത ഭേദത്തെ കാരണമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ അവിടെ ഭേദതത്വപ്രകാശമായിരിക്കും. ഈ കാരണം സിദ്ധമാണ് അഥവാ ആകാശത്തിൽ സിദ്ധവിഷയം ഭേദതത്വപ്രകാശം കാരണം അസിദ്ധമാണെങ്കിൽ അസിദ്ധവിഷയം ഭേദതത്വപ്രകാശം ആയിരിക്കും.

2.A. സിദ്ധവിഷയ ഉക്തപ്രകാശം: ഉക്തപ്രകാശം

(സിദ്ധവിഷയം ഭേദതത്വപ്രകാശം ഉപദേശണം)

“इक्ती तवाङ्गी सङ्गती अवि विक्षयपाद् ഭൂമല”

അകത്തു നവരശ്മി മുഖമേന്മ ഭൂമിയിലേക്കു ഞാൻ (ധ്രുവം) നിന്റെ മുഖമേന്മയെ പാദങ്ങൾ രണ്ടും ഭൂമിയിൽ സ്പർശിക്കുന്നതിനാൽ രണ്ടുപാദങ്ങളും ഉഭയവശമായിരിക്കുന്നു. തിർച്ചുപാദങ്ങളുടെ രണ്ടുപാദങ്ങളിൽ കാരണം ഭൂമിയിലേക്കു നടക്കുന്നു. നാശിതയുടെ പാദങ്ങൾ

ഇവിടെ നാശിതയുടെ പാദങ്ങൾ സ്വതന്ത്ര രണ്ടുപാദങ്ങളായി ഭൂമിയിലാണ്. ഉപദേശം ഭൂമിയിലേക്കു ഞാൻ അഥവാ ഭൂമിയെ സ്പർശിക്കുന്നതാണ് രണ്ടുപാദങ്ങളിൽ കാരണം കവി കല്പിക്കുന്നു. കാരണമല്ലാത്ത ഭേദത്തെ കാരണമായി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ ഭേദതത്വപ്രകാശം. നാശിതയുടെ പാദങ്ങളുടെ രണ്ടുപാദങ്ങൾ അഥവാ ഉഭയവശം സിദ്ധമായതിനാൽ, യഥാർത്ഥത്തിലുഭയവശത്തിനാൽ സിദ്ധം ഭേദതത്വപ്രകാശം.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

2. B. आसीद्भावविषया हेतुप्रकाशः उदाहरणम् ।

(അസിദ്ധ വിഷയം ഹേതുസ്തുത്വപ്രകാശം ഉദാഹരണം)

" नवस्युखाभेदज्ञया नूनं पद्मैर्वैराचते शशि ।"

(തൃന്ദുഖാഭമേദജ്ഞയാ നൂനം പദ്മൈർവൈരാചതേ ശശി)

"നിരന്തര മൂലകാന്തിയോടുകൂടി ആശംസാ മൂലമാണ് ചന്ദ്രൻ നാരദകുടുംബി തൈവരാഗ്രന്തിലേർപ്പെടുക."

ഇവിടെ നായികയുടെ മൂലകാന്തി ചന്ദ്രനും നാരദകുടുംബിയുടേയും അന്തരായുടേയും തൈവരാഗ്രന്തിയ്ക്കു കാരണമായി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ചന്ദ്രൻ ഉദിക്കുന്നത് സമ്പ്യക്താണ്. ആ സമയത്ത് നാരദ കുടുംബിയും ഉപയുക്തം. ഇതാണ് ചന്ദ്രനെയും നാരദകുടുംബിയും തൈവരാഗ്രന്തിയ്ക്കായി കവി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നത്.

ചന്ദ്രൻ സമ്പ്യക്തം ഉദിക്കുക എന്നതും നാരദസമ്പ്യക്തം ഉപയുക്തം എന്നതും പ്രകൃതിനിയമമാണ്. ഹേതുമൂലം കവി ഇവിടെ നായികയുടെ മൂലകാന്തിയെ വസ്തുതയായി നായികയുടെ മൂലകാന്തിയോടുകൂടി ചന്ദ്രന്റെ ഇഷ്ടമാണ് നാരദയും ചന്ദ്രനും നായികയുടേയും തൈവരാഗ്രന്തിയ്ക്കു കാരണമാണ് കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു. അസിദ്ധമായ ഒരു കാരണത്തെ കാരണമായി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ അസിദ്ധാ ഹേതുസ്തുത്വപ്രകാശം. ഇവിടെ ചന്ദ്രൻ കാരണമല്ലാത്ത ഒന്നിനെ കാരണമായി ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. മാത്രമല്ല അത് അസിദ്ധവുമാകുന്നു.

3. फुल्ल-प्रका (പദലോത്പ്രേക്ഷ)

ഉപോക്തം പദലോത്പ്രേക്ഷാ ഭക്തിയാ പദലമായി ചിത്രീകരിക്കുമ്പോൾ അവിടെ പദലോത്പ്രേക്ഷിയാകിരിക്കും.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

3.A. शिङ्गुविषया फलोत्प्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

(നിഴലിഷ്ടവിഷയം ഉദാഹരണമായിട്ടുള്ളതിന്റെ ഉദാഹരണം)

" मद्यः किं कुचयोर्दृश्यं लघुः कनकदामाभिः ।

(മദ്യം: കിം കുചയോർദൃശ്യം ലഘു: കനകദാമാഭി:)

" അല്പമയം സ്മൃതം, നിത്യം മദ്യദിഗമം ക്കുചയാണാമിനം
ഭവന്തിയാഭിണാ: സ്വർണ്ണമൃഗീനാൽ പാശ്വിക്കാലപരിക-
താൽ."

ഇവിടെ നാലികയുടെ സൗന്ദര്യത്തെ
കവി വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു. നാലികയുടെ മദ്യദിഗമത്തെ
കൂന്നു മാംസത്തെറിവുകൾ കവി സ്വർണ്ണനാലായി
ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. ഈ സ്വർണ്ണകുൽ മാറിനെ
ധരിക്കുന്നതിനഭവന്തിയാഭിണാ എന്ന് സമയമുണ്ടാകട്ടെ
കവി ഉപാദിക്കുന്നു. എന്നാൽ മദ്യദിഗമം സ്വയംമവ
ക്കുചയാണാ (സ്മൃതയാണാ) നിർവ്വേദിക്കുന്നു, അല്ലാതെ
കുന്ന് മാംസത്തെറിവുകൾ ഉലമല്ല. ഇടം കാരം
ക്കുചയാണാണെ കൂന്ന് മാംസത്തെറിവർകളാകുന്ന
സ്വർണ്ണമൃഗീനാൽ ഉദാഹരി ഉദാഹരണത്തിനാൽ
ഉദാഹരണമായിട്ടുള്ള ക്കുചയാണാ (സ്മൃതയാണാ)
ലാഹരണമായിട്ടുള്ള നിന്നാൽ നിഴലാ ഉദാഹരണമായിട്ടുള്ള.

3.B. आशिङ्गुविषया फलोत्प्रेक्षायाः उदाहरणम् ।

(അശിഷ്ടവിഷയം ഉദാഹരണമായിട്ടുള്ളതിന്റെ ഉദാഹരണം)

" प्रायोऽहो न्वल्पदेनैव्यं प्राप्नुतोथे तपश्चति ।"

(പ്രായോഽഹോ ന്വല്പദേനൈവ്യം പ്രാപ്നുതോതേ തപश्ചതി)

താമര നിത്യം ഉദാഹരണമായിട്ടുള്ളതിന്റെ ഉദാഹരണം
പ്രാപിക്കുന്നതിനഭവന്തിയാഭിണാ എന്ന് സമയമുണ്ടാകട്ടെ
CS Scanner
CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

ഇവിടെ സ്വതന്ത്ര ജലത്തിൽ വളരുന്ന
നാമരയ ജലത്തിൽ തപസ്സു ചെയ്യുന്ന നാമരയായി
ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നു. തപസ്സിന്റെ ഉദാഹരണ
ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നതായാകട്ടെ നാലികയുടെ 128-
ഏകദേശം 128 സമ്പൽപ്പുല നാലികയുടെ 128-
ജലത്തിലിറങ്ങുന്ന സമയത്ത് നാമരയുടെയും സമ്പ-
ൽപ്പുലയുടെയും ചിത്രീകരണവെന്ന് നാമരയുടെ
തപസ്സിന്റെ ഉദാഹരണ ചിത്രീകരിച്ചിരിക്കുന്നതിനാൽ
പ്രകാശം പ്രകാശം. സൂര്യന്റെ ചിത്രീകരണം
128-ൽ അതിവേഗമായി അതിവേഗം

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(III)

उत्प्रेक्षालङ्कारः

Definition

"संभावना स्वादुत्प्रेक्षा वस्तुहेतुफलान्विता ।
उक्तानुक्तान्स्पर्शद्वारा सिद्धासिद्धाश्चक्रे वरे ॥"

Utpreksha is poetic fancy. Where an object is poetically fancied as a different thing due to the presence of some common trait, it is Utprekshalankar. It is of three kinds - (1) वस्तु-प्रेक्षा (2) हेतु-प्रेक्षा (3) फलोत्प्रेक्षा

When a thing which is not of a particular character is conceived as one of that character, it is वस्तु-प्रेक्षा. When something which is not the real cause is fancied as the cause, it is हेतु-प्रेक्षा. When a thing which is not the real purpose or result is fancied as result, it is फलोत्प्रेक्षा.

वस्तु-प्रेक्षा again divided into two types: - (1) उक्तविवक्षा } where the relevant object is mentioned

(2) अनुक्तविवक्षा } where the relevant object is not mentioned.

हेतु-प्रेक्षा also divided into two types

(1) सिद्धा } where the object of the fancied cause has reality or probability

(2) असिद्धा } where the object of the fancied cause has no reality or probability

फलोत्प्रेक्षा also divided into two types like (1) सिद्धा } where the object of the fancied result has reality or probability

Scanned with CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(2) आसिद्धि } where the object of the fancied
result has no reality or probability.
Thus Utpreksha is of Six kinds.

(1) उक्तविषया वस्तुप्रेक्षा

(2) अजन्तविषया वस्तुप्रेक्षा

(3) सिद्धविषया हेतुप्रेक्षा

(4) आसिद्धविषया हेतुप्रेक्षा

(5) सिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा

(6) आसिद्धविषया फलोत्प्रेक्षा

(1) Example for उक्तविषया वस्तुप्रेक्षा

"धूमस्तोमं तमः शङ्के व्योमीविरहशुभ्रमणमं" ॥

"I fancy the darkness (at the night) as the column of smoke from the fire of separation of the female Chakravaka birds. Here darkness an object (वस्तु) mentioned and is fancied as another object. शङ्के, मन्त्र, ध्रुवं, प्रायः, ज्ञेयं and इव denote उपप्रेक्षा ।

(2) Example for अजन्तविषया वस्तुप्रेक्षा

"निम्पतीव नैमाऽङ्गानि वर्षतीवाञ्जनं नभः" ॥

"Darkness seems to anoint the limbs, and the sky seems to shower collyrium" are

Scanned with

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

-two examples of अंधकारविषया हेतुप्रकाश ।

The darkness is spreading making everything dark. That spreading of darkness is fancied as the dimming of the limbs by darkness and the shower of collyrium (अंधजन) by the say. The विषय - Spreading of darkness is not mentioned and the वस्तु साधन is fancied as another वस्तु साधन ।

(3) Example for सिद्धविषया हेतुप्रकाश ।

" रक्तो लवाङ्गी मृदुलो भुवि विक्षेपाद्भ्रुवत् ।"

Surely your soft feet are red owing to their stamping on the ground is the example. The feet are red by nature, but walking on the hard surface of the ground is fancied as the cause of redness though it is not the real cause. Here walking is the विषय on which हेतुत्व is fancied. The विषय (matter) exists हेतुत्व and hence सिद्धविषया हेतुप्रकाश ।

(4) Example for आसिद्धविषया हेतुप्रकाश ।

" लम्बुखाभेच्छया नूनं यद्भवेत्तच्छयो शशी ।"

Surely the moon bears enmity with lotuses owing to the desire to attain the beauty of your face. The moon is the enemy of the lotuses by nature, but the desire to attain the beauty of

Scanned with
CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

the lady's face is fancied as the cause
of that ... enmity. Such a desire
on the part of the moon is unreal and
improbable and hence this is an example of
आसिद्धविषया हेतु-प्रेक्षा ।

(5) Example for सिद्धविषया फलोपेक्षा

मध्यः किं कुचयोर्धृत्यं बद्धः कनकक्रीडाभिः

"The waist is tied up with golden threads
as if to hold the breasts. Here the
three folds of the skin (which are a mark
of beauty) are identified as golden
threads tied round the waist and the
holding of the breasts is fancied as the
purpose (कारण) of tying the golden threads
round the waist. Since the holding
of the breasts is a reality, this is an
example of सिद्धविषया फलोपेक्षा ।

(6) Example for आसिद्धविषया फलोपेक्षा

प्रायोऽह्मं त्वत्पदे नैक्यं प्राप्तुं तोये तपश्चरति ।

"The lotus is doing penance in the water as if
to attain union with your foot. Here the presence
of the lotus in water is identified with its penance.
The attainment of union with the foot of the lady is
fancied as the fruit of that penance. Since the
attainment of union with the foot is unreal and
quite improbable; This is an example for आसिद्धविषया फलोपेक्षा ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

V

अर्थांतरन्यासात्कृद्गारः

"अर्थांतरन्यासः स्थानसामान्यविशेषयोः"

सामान्यविशेषयोः अर्थांतरन्यासः ।
तयोः च एकं प्रस्तुतम्, अपरं अप्रस्तुतम् ।
विशेषं प्रस्तुते तेन सह अप्रस्तुतसामान्यस्य
न्यासः, एकः अर्थांतरन्यासः । सामान्ये
प्रस्तुते तेन सह विशेषस्य न्यासः द्वितीयः ।
एवं द्विविधः अर्थांतरन्यासः ।

(1) सामान्येन विशेषसमर्पणरूपस्य अर्थांतरन्यासस्य
उदाहरणम् -
एतन्मानाब्धिमतस्तु दुष्करं किं महात्मनाम्
अत्र एतन्मानाब्धिं अतरत् इति
विशेषः दुष्करं किं महात्मनाम् इति सामान्येन
समर्प्यते ।

(2) विशेषेण सामान्यसमर्पणरूपस्य अर्थांतरन्यासस्य
उदाहरणम् -
गुणवद्वस्तुसंशर्गाद्यानि स्वल्पोऽपि गौश्वम्
पुष्पमालात्कषड्गेण सूत्रं शिरसि धार्यते ॥

स्वल्पः अपि गुणवद्वस्तुसंशर्गात् गौश्वम्
अन्वयात् महत्त्वं याति । पुष्पमालायाः अनुषड्गेण
(सम्पर्केण) सूत्रं शिरसि धार्यते इत्यत्र निगुणस्य
गुणत्वसंपर्कात् गौश्वप्राप्तिरूपं सामान्यं प्रस्तुतं,
ततोः पुष्पमालासम्बन्धेन शिरसि वहनरूप -
गौश्वप्राप्तिरूपेण अप्रस्तुतविशेषेण समर्प्यते
इति लक्षणसमन्वयः ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

" अर्थान्तरन्यासः "

" उक्तिरर्थान्तरन्यासः स्थान्तसामान्यविशेषयोः । "

where a general and a particular (special) statement are expressed, the figure of speech is Arthantharanyasa. When a particular idea is relevant, it is substantiated by a general statement and when a general idea is relevant, it is substantiated by a particular statement. Thus there are two kinds of Arthantharanyasa.

(1) सामान्येन विशेषसमर्पणरूपस्य अर्थान्तरन्यासस्य उदाहरणम् -

" हनुमानोष्मिनश्च दुष्करं किं महानमाम् । "

" Hanuman Crossed the ocean. What is impossible for great men? Here the particular idea that Hanuman Crossed the ocean is substantiated by the general idea - What is impossible for great men? "

(2) विशेषेण सामान्यसमर्पणरूपस्य अर्थान्तरन्यासस्य उदाहरणम् -

" गुणवद्वस्तु संसर्गाद्यात् शून्यमपि गौरवम् ।
पुष्पमालावृक्षेण सूत्रं शिरसि धार्यते । "

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

By the association of an object possessing merits, even a small thing attain higher status. By the association of a garland of flowers, a thread is carried on the head. Here a general statement substantiated by the particular statement in the second half and hence Arthanthamya.

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

6.

श्लेषालङ्कारः

“गौनीव्यसंश्लेषः श्लेषः वपुर्वावपुर्भयाश्लेषः।”

गौनीव्यसंश्लेषः - अनेकाव्ये हातकः
श्लेषविन्यासः श्लेषालङ्कारः इति लक्षणम्।

स-च त्रिविधः - (1)

वपुर्वाश्लेषः - प्रकृतानेकार्थविषय -
श्लेषविन्यासरूपः → प्रकृतश्लेषः।

(2) अवपुर्वाश्लेषः - अप्रकृतानेकार्थविषय -
श्लेषविन्यासरूपः → अप्रकृतश्लेषः।

(3) वपुर्वावपुर्वाश्लेषः - प्रकृताप्रकृतानेकार्थ
श्लेषः श्लेषविन्यासरूपः → प्रकृतप्रकृतश्लेषः।

(1) प्रकृतश्लेषश्च उदाहरणम्।

“सर्वदा माधवः पायात् स योऽगं गामदीधरत्”

(A) सर्वदः माधवः पायात् सः यः अगं गं अदीधरत्
इति लक्षकः श्लेषविन्यासः। अत्र सर्वदः - सर्वददिति
इति - सर्वदः - सकलाबीष्टप्रदाना, मायाः धवः -
लक्ष्मीपतिः - विष्णुः यः अगं - पर्वतं (गोवर्धनं)
गं - अमि (वशहावताई) अदीधरत् (धृतवान्)
सः पायात् इति लक्षकः प्रकृतार्थः।

(B) सर्वदा उमाधवः पायात् सः यः गंगामदीधरत्
इति अपरः श्लेषविन्यासः। अत्र सर्वदा - सदा
उमायाः पतिः (धवः) - शिवः यः गङ्गां अदीधरत्
(गङ्गा धृतवान्) सः पायात् इति अर्थः कल्पितः।
वपुर्वावपुर्वाश्लेषः प्रकृत इत्यतः प्रकृतश्लेषालङ्कारः।

Scanned with
CamScanner

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(2) अप्रकृतश्लेषस्य उदाहरणम् ।

"अब्जेन त्वम्भुवं तुल्यं हरिणाहितसाक्तीना"

(A) त्वम्भुवं हरिणा - सूर्येण आहितसाक्तीना
अब्जेन - पद्मेन तुल्यम् इत्यर्थः । अत्र
हरिणाहितसाक्तीना इत्यस्य सूर्येण कृतासक्तीना इति,
अब्जेन इत्यस्य पद्मेन इति च अर्थः कल्प्यते ।

(B) त्वम्भुवं हरिणेन - सूर्येण आहितसाक्तीना
अब्जेन - चन्द्रेण तुल्यम् इति अपरः अर्थः । अत्र
हरिणाहितसाक्तीना इत्यस्य सूर्येण कृतसक्तीना, अब्जेन इत्यस्य
चन्द्रेण इति च अर्थः कल्प्यते । उपरोक्षे उपमानत्वात्
अप्रकृतत्वात् अप्रकृतश्लेषस्य उदाहरणम् ।

"उच्चरद्भूरि कीर्त्तालः षड्ढमे वाहिनीपतिः" ।

(A) उच्चरद्भूरि कीर्त्तालः शोणितम् यस्य सः -
वाहिनीपतिः - सेनापतिः षड्ढमे इति एकः
अर्थः । अत्र प्रकृतप्राधान्यत्वात् प्रकृतश्लेषस्येण
कल्प्यते ।

(B) उच्चरद्भूरि कीर्त्तालः - उदकं (जलम्) सः
वाहिनीपतिः - समुद्रं (वाहिनीनां पतिः - नदीनां पतिः)
षड्ढमे इति अपरः अर्थः । अत्र अप्रकृतप्राधान्यत्वात्
अप्रकृतश्लेषस्य उदाहरणम् ।
तन्वा च ... श्लेषपदानां प्रकृता -
प्रकृतान्यगोचरत्वात् प्रकृताप्रकृतश्लेषः ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

ദ്രവീണയം (വരാഹാഭാരതത്തിൽ) ധർമ്മൻ നന്ദ
ലക്ഷ്മീപതി വിഷ്ണു രക്ഷിക്കാൻ ഹേമൻ ഭരതനാഥം

(B) सर्वदा उमाद्यवः पाथान् सः यः गङ्गामदीधरत् ।

സർവ്വാ - എല്ലായ്പ്പോഴും ഉമാഭവഃ - ഉമാപതി-ശിവൻ
ആരാധന (യ) ഗङ്ഗാമുദീധരത് ആരാധനാ
ഗംഗയെ ധർമ്മൻ നന്ദനാൽ സഃ പാഥാന് അഭിപ്രായം
രക്ഷിക്കാൻ ഹേമൻ ഭരതനാഥം.

ആരാധനാ ഗംഗയെ ധർമ്മൻ നന്ദൻ
ഉമാപതി-ശിവൻ - എല്ലായ്പ്പോഴും രക്ഷിക്കാൻ
ഹേമനാഥം.

ആദ്യത്തെ അർത്ഥത്തിൽ വിഷ്ണു നൃസിംഹം
രണ്ടാമത്തെ അർത്ഥത്തിൽ ശിവനൃസിംഹം വർണ്ണിച്ചിരിക്കുന്നു.
രണ്ടിടത്തും ഉപദേശപ്രധാനാർത്ഥമുണ്ടായിരുന്നാൽ -
വർണ്ണപ്രധാനാർത്ഥം - പ്രകൃതഭേദം ഉണ്ടാകാതെ.

(2) अप्रकृतसम्बन्धस्य उदाहरणम् ।

(അപ്രകൃതബന്ധത്തിൽ ഉദാഹരണം)

'अर्वाणं त्वन्मुखं कृत्यं हरिणाहितशक्तिना'

(അമ്പിടങ്ങാ അമ്പുവാ രൂപം പാരിണാഹിതശക്തിനാ)

(A) തിരുന്ദ് രൂപം നൃസിംഹാൽ സങ്കരരൂപം കാണിക്കാൻ ഉദാഹരണം.
അമ്പിടങ്ങാ രൂപം ഉണ്ടാകാൻ ഹേമൻ ഭരതനാഥം. ഇവിടെ
പാരിണാഹിതത്തിൽ നൃസിംഹം അമ്പിടങ്ങാത്തിൽ
അമ്പുവാ അർത്ഥം കാണിക്കുന്നു. നൃസിംഹം പമ്പിടങ്ങാ
കൊണ്ട് ഉണ്ടാക്കിയ അർത്ഥം അർത്ഥം നൃസിംഹം നൃസിംഹം
തിരുന്ദ് രൂപം നൃസിംഹം നൃസിംഹം നൃസിംഹം നൃസിംഹം
അർത്ഥം പ്രധാനാർത്ഥം അർത്ഥം പ്രധാനാർത്ഥം

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

അടയാലൊന്നോ അർത്ഥത്തിൽ ജീലാലമൊന്നാകിമ്
ജീലമൊന്നോ (ജീവിതം തിരുവില) വ്യാഖ്യാനം കിഷ്കിന്ദ്രം സമുദ്ര
മൊന്നോ അർത്ഥം കല്പിച്ചിരിക്കുന്നു. പ്രകൃതമൊന്നും
അല്ല പ്രകൃതമൊന്നും ഉള്ളതിനാൽ പ്രകൃതപ്രകൃതമുഖകാലകാലം

6.

അർത്ഥാൽക്കാരഃ

“ नानान्यसंज्ञैः श्लेषः ” “ वप्यावप्याभ्याम्भयः ”

Where words intended to convey more than one meaning are used, the figure of speech is അർത്ഥം. It is of three kinds: (1) പ്രകൃതമർത്ഥഃ where the meanings conveyed are all relevant, (2) അപ്രകൃതമർത്ഥഃ where the meanings conveyed are all irrelevant, (3) പ്രകൃതാപ്രകൃതമർത്ഥഃ where one meaning relates to the relevant and the other to the non-relevant.

(1) പ്രകൃതമർത്ഥസ്യ അർത്ഥം

Example for Prakrita Shlesha

“ सर्वदा माधवः पार्यान् स योऽगं गामदीधरन् । ”

(A) "May the husband of Lakshmi, Lord Vishnu who is the giver of all things and who lifted the mountain (गोवर्धन) and the earth protect you" is one meaning.

सर्वदाः	giver of all things
माधवः	husband of Lakshmi (Vishnu)
अगं	Mountain
गाम	Earth

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(B) "May the husband of Parvati (Siva) who carried the bangles on his head protect you" is another meaning. Here the prayer is addressed both to Vishnu and Siva and the words are used in such a way as to convey two meanings are both relevant. Hence this is an example of Prakrita Slesha.

(2) अप्रकृतश्लेषस्य उदाहरणम् ।

(Example for Aprakrita Slesha)

"अलन त्वन्मुखं चम्ये हरिणाहितासक्तिना"

अलन means the lotus and the moon.
अलन is split into two ways -
हरिणाहितासक्तिना
हरिणा (सूर्येण) आहितासक्तिः यस्य तेन - with

the reference to the lotus and हरिणे (सूर्येण)
आहितासक्तिः यस्य तेन with reference

to the moon - (A) Your face is similar to the lotus which is attached to the sun is one meaning.

(B) your face is similar to the moon who bears the deer. is another meaning.

Here both the lotus and the moon are upamas and hence this is an example.

अप्रकृतश्लेष ।

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

(3)

प्रकृताप्रकृतश्लेषश्च उदाहरणम्

Example for Prakritaprakritaslesha:

"उत्तरङ्गं भूतिं कीर्तितः शुकुम्भे वाहिनीपतिः"

कीर्तितः means blood and water. वाहिनीपतिः means the Commander of the army and the ocean.
(A) The commander of the army shone with blood flowing profusely is the meaning in the context.
(B) The ocean shone with the water (waves) rising high is the other meaning which is non-relevant. Since the words convey a relevant and a non-relevant meaning, this is an example of प्रकृताप्रकृतश्लेषः ।

X X X

Module 1 Alankara

Dr Vinitha E, Assistant Professor, Department of Sanskrit
Christ College (Autonomous) Irinjalakuda

Model Questions.

- (1) उपमालङ्कारस्य लक्षणं लिखत ।
- (2) उपमालङ्कारस्य चत्वारः अवयवाः के ?
- (3) उपमालङ्कारं लिखत ।
- (4) उल्लेखालङ्कारं वर्णयत ।
- (5) "रुलीभिः कर्मोऽप्यभिः स्वर्द्धुः कालः शत्रुभिरेवै सः"
अत्र अलङ्कारः कः ?
- (6) "मदेन भानि कलभः प्रतापेन महीपतीः" अत्रत्य
अलङ्कारः कः ? समर्थयत ।
- (7) अर्थात्तरन्त्याशास्त्रालङ्कारं लिखत ।
- (8) उत्प्रेयालङ्कारं विवृणुत ।
- (9) "प्राथोऽब्जं त्वत्पकेनेक्यं प्राप्सुं तोषे तपस्थानि । अत्र
अलङ्कारः कः ?
- (10) कलेपालङ्कारान्तं विशदयत ।